

ETTEKANNE KONVERENTSIL "ESIISADE PÄRANDIT HOIDES"

Läti õppeasutuste osatähtsus eestlaste kultuuriloos

Leili Utno, Välis-Eesti Ühingu juhataja

Naabermaa Läti on eestlasi möödanikus huvitanud väga erinevatel põhjustel. Neist olulisem on olnud suhteliselt soodsad ja avaramad õppimisvõimalused Läti kesk- ja kõrgemates õppeasutustes.

Ajalooliselt on tähtis rahvusliku ärkamise ajal 19. sajandi keskpaigas Liivimaal Valga lähistel asutatud kooliõpetajate ja köstrite seminar nimetusega Cimze seminar. Olulise panuse eestlaste kultuuriloosse on jätnud ka 1851. a. asutatud Riia Vaimulik Seminar ja seal õppinud eestlaste tegevus. Need õppeasutused pakkusid häid õppimisvõimalusi kooliõpetajaks saada tahtvatele eesti noormeestele.

Olulist haridusalast mõju eesti arengutesse omab ka 1861. a. tööd alustanud Riia Polütehnikum, kus anti ajakohast tehnilist haridust inseneriteaduse ja masinaehituse osakondades. Väga paljudele eesti soost meremeestele andis aastail 1864–1914 laevakapteni ja tüürimehe diplomid välja legendaarse läti haridustegelase Krišjānis Valdemarise poolt asutatud Ainaži merekool.

Eestlaste hariduse edenemisel 19. sajandil ja Eesti riigi ülesehitamises 20. sajandi alguses on olnud võimsalt esindatud mainitud nelja õppeasutuse kasvandikud. Seetõttu käsitleme nende õppeasutuste mõju Eesti riikluse arengule ja teadmisi sel teemal kui eestlaste ajaloolist kultuuripärandit.

Eestlased Cimze seminaris

Cimze seminar ehk Valga koolmeistrikool sai tuntuks oma juhataja, läti pedagoogi ja muusiku nime järgi. Koolijuhataja Jānis Cimze (1814–1881) vaadetes oli nii rahvuslik-konservatiivset kui eesrindlikku. Cimze oli esimesi pedagooge Baltimail, kes seadis esikohale talurahvakoolis õppijate esteetilist kasvatust ja vaimsete võimete arendamist. Kolmeaastane kinnine saksakeelne õppeasutus andis hea üldhariduse ja pedagoogilise ning muusikalise ettevalmistuse kihelkonnakoolide õpetajate tööks. Seminari mõjupiirkonda kuulusid Lõuna-Eesti ja Põhja-Läti, administratiivse jaotuse järgi Vene tsaaririigi Liivimaa kubermang. Eesti ja läti rahvuse asuala piirimaal avatud seminar kujunes Liivimaal nii läti kui ka eesti kultuuri edendajaks. Paljudest Cimze seminaris õpetajatest said eesti ja läti rahvusliku liikumise juhid, kes töötasid Tartu- ja Võrumaa koolides.

Aastail 1850–1853 Cimze seminaris õppinutest oli 3 eestlast, seejärel 1853–1856. a. 5 ja selle kümnendi lõpuaastail 7 Eestist pärit seminaristi. Üks viieteistkümnest seminari lõpetanud eestlastest oli Carl Robert Jakobson (lõpetas seminari 1859. a.), kellest sai üle-eestilise tähtsusega ühiskonnategelane, sh ajalehe „Sakala“ väljaandja. Kolm sellel ajal lõpetanud – Joosep Kapp, Andreas Erlemann ja Johannes Eglon – olid väljapaistvad kirjamehed ja rahvuslike kultuuriseltside juhtivad tegelased oma kodukihelkondades.

1860-ndatel aastatel astus Valga seminari arvukalt eestlasi: 1862. a. lõpetas selle õppeasutuse 6 eestlast, 1865. a. 8 ja 1868. a. 9 eesti noormeest. Märkimisväärne on, et 1865. a. lõpetanute seast sai tuntuks

kaks eesti heliloojat – Aleksander Saebelmann (Kunileid) ja Aleksander Eduard Thomson. 1868. a. lõpetanute seast tulid kultuuritegelased Peter Abel ja Heinrich Masing.

Kokkuvõtvalt peab tunnustama, et 19. sajandi eestlaste kultuuripärandi loomise ja Eesti maaintelligentsi edenemise teel omavad Cimze seminari kasvandike tegevus olulist mõju ja ajaloolist tähtsust.

Kasutatud kirjandus:

Chr. Schmit. Über die grenze zwischen Estland und Livland und ihre Bedeutung für Agrar- and Religionsgeschichte. Zeitschrift für Ostforschung, 40, 1991, 508–518.

Riia Vaimuliku Seminari eestlastest õpetajad ja õppijad

Liivimaal 19. sajandi keskel suurenes vajadus eesti ja läti keelt valdavate õigeusu preestrite järele. Põhjuseks oli sel ajal maaomanikuks saamise lootusega seotud aktiivne maaelanike usuvahetus luteri usust vene õigeusku. See asjaolu lõi soodsa pinnase vene õigeusu kõrgema õppeasutuse asutamiseks Liivimaa kubermangu pealinna Riiga.

Selles, valdavalt luteriusku elanikonnaga linnas, avati, 1846. a. Riia Vaimulik Kool, seejärel Riia Vaimulik Seminar, mis töötas õppeasutusena peaaegu 67 aastat (1851–1918). Neil aastail on olnud Riia Vaimuliku Seminari õppetööga seotud 663 eestlast.

Seminaris õpetajatena töötanuist oli kolmandik eestlased, sh Jefim Küppar, Jakob Lindenberg, Peeter Mets, Peeter Mihkelson, Grigori Paro, Jüri Riis, Mihkel Suigussaar, Johan Tilling jt. Eriliseks isikuks Eesti kultuuriloos võib nimetada seminari 1863. a. vilistlast Mihkel Suigussaart, kes lõpetas 1868. a. Moskva Vaimuliku Akadeemia ja aastail 1869–1879 Riias tsensorina töötades aitas hankida loa esimese Eesti üldlaulupeo toimumiseks 1869. a. ja C. R. Jakobsoni ajalehe „Sakala“ ilmumiseks.

Eestlaste huvi Riia Vaimulikus seminaris õppimise vastu on seletatav majanduslike põhjustega. Teatavasti võimaldati 19. sajandi lõpul Venemaal haridust kõige soodsamatel tingimustel õigeusklikele. Eesti talupojaseisusest õpilased olid seda võimalust lähedal asuvas Riias varmad ära kasutama. Erinevalt Venemaa seminaridest võeti Riias õppima ka talurahva järeltulijaid. Õpilaskonna komplekteerimisel kehtis eeskiri, et lätlasi, eestlasi ja venelasi võeti vastu võrdsel hulgal. Algusaastail (1847–1859) asus seminaris õppima 46 eestlast. Neist lõpetas seminari 39, kellest 7 jätkas õppimist vaimulikes akadeemias. Riia Vaimuliku seminari eestlastest kasvandike arv kasvas aasta-aastalt. Seminari peaülesanne oli koolitada vaimulikke. Eesti talurahva seisukohalt andis seminar noormeestele soodsa võimaluse omandada riigi kulul keskharidus. Edukatele õpilastele avanesid võimalused õppida kõrgkoolides, nii vaimulikes kui ka ilmalikes. Õpiti Peterburi, Tartu, Moskva ja Varssavi ülikoolides, Peterburi Vaimulikus Akadeemias, Riia Polütehnikumis, Tartu Veterinaarinstituudis jm. Eestlastest seminaristidest asus Eestis tööle 12 vaimuliku kõrgharidusega teoloogi ja Lätis 9. Venemaale tööle siirdunud 10 õigeusu vaimulikke olid enamjaolt vaimulikes õppeasutustes juhtivates ametites.

Ilmaliku kõrghariduse omandas kõige rohkem eestlasi, kokku 106 noormeest ehk kuuendik seminaris õppinud eestlastest. Nende hulgas on enim Tartu Ülikooli lõpetanuid. Eelistatumaks erialaks Tartus oli õigusteadus. Selle omandasid Jaan Poska, Eugen Fridolin, Jaan Sass, Rein Eliaser, Jaan Moks, Johan

Sapas, Augustin Müristaja, Martin Taevere, Leo Tamm, Konstantin Päts, Anton Palvadre, Rein Koemets, Nikolai Kruuse ja Mihkel Uesson.

Niisiis, paljudest Eesti taluperedest pärit Riias õppinud seminaristidest said kõrgharitlased, kellest osa olid iseseisva Eesti riigi loojad ja valitsejad. Näiteks, Riia Vaimulikus Seminaris 1891–1892 õppinud Konstantin Päts oli üks iseseisva Eesti riigi loojatest, mitmekordne riigivanem ja alates 1938. a. Eesti Vabariigi president.

Eesti välisministriks said seminari kasvandikud Jaan Poska ja Ado Birk, siseministriks Theodor Rõuk, rahandusministriks Tõnis Vares, põllutööministriks Nikolai Talts.

Riia Vaimulikus seminaris õppinute panus Eesti põllumajandusteaduste arengusse ja maaintelligentsi kujunemisse on eriti suur. Nii oli 1918. a. Eestis ainult tosinajagu põllumajandusliku kõrgharidusega eestlastest asjatundjaid, sh 9 neist olid Riia Vaimulikus Seminaris saanud keskhariduse.

Kokkuvõttes tõdegem, et eestlastest seminaristide tegevus oli suureks panuseks Eesti haritlaskonna kujunemisel, hariduse edendamisel ja iseseisva Eesti riigi ülesehitamisel.

Kasutatud kirjandus:

Anu Raudsepp. Riia Vaimulik Seminar, 1846–1918. Tartu, 1997.

Riia Polütehnikumi ajalooline tähtsus eestlaste tehnilise hariduse õppeasutusena

Riia Polütehnikum oli loodud 1862. a. erakoolina baltisaksa aadli ja Riia kaupmeeste finantseerimisel. 1896. a. see õppeasutus riigistati ja muudeti kõrgkooliks. Sel ajal kasvas seal järsult õppivate eesti üliõpilaste arv. Vaatamata kõrgele õppemaksule oli see õppeasutus eestlastele lähim koht inseneridiplomi saamiseks. Lisaks tehnikateadustele sai seal õppida arhitektuuri, kaubandust, maamõõtmist ja põllumajandust.

Sajandivahetusel (1900) kerkis Riia Polütehnikumi mitmerahvuselise üliõpilaste seas esile rahvusteadvus ja üliõpilasühenduste kokkukutsumise ideed.

Üliõpilaste vennaskonna ideede mõtte algatajaks olid eestlased Karl Ibsberg, Eduard Aule, Richard ja Ferdinand Mitt ning hiljem luuletajana tuntuks saanud Ernst Enno. 1900. a. loodigi Riias esimene eesti üliõpilaste korporatsioon „Vironia“. Sel ajal algas ja toimus ka kogu õpiaja jooksul Riia eesti üliõpilaste vaimsete harrastuste aktiivne viljelemine. Ernst Enno juhtimisel alustati ettekandekoosolekute pidamist. Teemade ring järgis humanitaarseid ja hariduslikke sihte eetika, esteetika, psühholoogia valdkondades koos loodusteadustega laias formaadis.

Samaaegselt loodi eesti üliõpilaste raamatukogu „Vironia“. Sel tegevusel oli laiem mõju ja sügavam rahvuslik sisu, kui see kõrvaltvaatajaile paistis. 1901. a. avaldas „Vironia“ raamatute kinkimise üleskutse, mis leidis Eestis elavat vastukaja. Teatavasti koguti lühikese ajaga üle 1000 teose. Kinkijate nimekirjas on Jaan Tõnisson, Miina Härma, Oskar Kallas, Jakob Ploompuu, Karl Sööt jt. 1905. a. kuulus kogusse enam kui paartuhat köidet. Tehnikateadusi käsitlevate teoste kõrval oli suur valik filosoofilisi ja ilukirjanduslikke raamatuid. Arvatavasti lõppes ka „Vironia“ toel eestlastest üliõpilaste

ümberahvustamine. 1908. a. oli „Vironial“ 60 tegevliiget ja hulk vilistlasi kodumaal, kes koondusid Tallinna vilistlaskogusse. Riias õppijad löid tihedaid sidemeid kodumaaga, kus „Vironia“ ühiskondlik tähtsus pidevalt suurenes.

Meelsasti osalesid korporatsiooni „Vironia“ liikmed Riia eestlaskonna kogunemistel. Nii osales Anton Uesson 1908. a. jaanuaris Riia Eestlaste Hariduse ja Abiandmise Seltsi (REHAS) asutamisel. Edaspidi suunas ta koos Mart Rauaga seltsi haridustööd. Ehitustoimkonda valiti Ferdinand Mitt. Suure kaasaelamisega avati REHASE juures tegutseva eesti kooli juurde Mart Raua juhtimisel tehnilised kursused täiskasvanutele, kus sai õppida matemaatikat, joonestamist, füüsikat, masinate konstrueerimist. Lektoriteks kutsuti Riia Polütehnikumi eesti üliõpilasi. Populaarteaduslike loengutega esines tihti keemiateaduskonna üliõpilane Jaan Kopvillem, hilisem Eesti diplomaat ja Tallinna Tehnikaülikooli keemilise tehnoloogialabori juhataja. Matemaatikat õpetas ehitustudeng Mart Raud, kellele 1912 . a. suvel, mil temast sai värske inseneridiplomi omanik, usaldati Riia Eestlaste Hariduse ja Abiandmise Seltsi kooli- ja teatrimaja ehituse lõpuleviimine, mis igati õnnestus kui eestlaste kultuurikeskus ja Riia linna Pardaugava piirkonna arhitektuuri rikastav hoone.

Kõige arvukamalt saabus eestlasi Riiga tehnikateadusi õppima aastail 1901–1911, enamjaolt tehnikateaduskonda. *Album Academicum*'i (1912) andmetel võib Eestist õppima tulnutest eestlaseks lugeda umbes 250 isikut. Nimekaim neil aegadel Riias tehnilise hariduse saanud eesti rahvusest isikutest oli Theodor Ferdinand Kalep, kellest sai masinatehase „Motor“ kaasomanik, selle direktor ja tunnustatud lennukikonstruktor. Tema loomingust sai tuntuks lennukimootor „Kalep“.

Enamik Riia Polütehnikumi, hilisema nimega Riia Polütehniline Instituut, kasvandikke pöördus kodumaale tagasi. Eesti riigi ülesehitamisel oli nende panus oluline ja tulemuslik. Tallinna Tehnika Ülikooli asutajad olid põhiliselt Riia haridusega tehnikateadlased.

Kasutatud kirjandus:

1. *Album Academicum des Polytechnicums zur Riga, 1862–1912. Verlag Ionck&Poliewsky, Riga 1912.*

2. *Vahur Mägi. Eestlased Riias insenerteadusi õppimas. Koguteos „Eestlased Lätis“, 2. raamat (2008), lk 43–47. Kirjastus „Välis-Eesti“, Tallinn*

Ainaži Merekooli missioon

Tuntud Läti rahvalgustaja, Tartu Ülikoolis aastail 1854–1859 filosoofiat ja ajalugu õppinud Krišjānis Valdemarsi üheks saavutuseks võib pidada Ainaži Merekooli asutamist. Kool asutati 23. novembril 1864. a. See oli mõeldud Eesti ja Läti rannaküladest pärit poistele, kelle vanemate töö ja toimetulek oli tihedalt seotud merega. Tollase Vene Rahandusministeeriumi ametniku Krišjānis Valdemarsi arvates oli vajalik, et see oleks priikool, kus õppimine ei oleneks õppijate varalisest seisundist.

Loodava kooli eesmärgiks püstitati kaubalaevastiku meremeeste ettevalmistamine ja kui asjaolud võimaldavad, siis ka kaptenipaberite väljaandmine. Õppeasutust juhtima taheti sellist haritud meremeest, kes suudaks õpetada merekooli põhiaineid ja ka suvel koos poistega merel käia.

Õppimapäsuks tuli tõestada, et oskad lugeda ja kirjutada ning oled sõitnud vähemalt jungana merd täislastissuurel purjelaeval.

Ainaži Merekool sai endale ruumid Ainaži jõuka taluniku Juris Veide majapidamishoones. Avamispäeval oli Ainaži merekoolis anult kaks õpilast, kuid nädal hiljen, 1. detsembril 1864 loeti neid kokku juba kolmteist.

Esimesel kooliaastal õpetati koolis üldharidusaineid, kas läti või eesti keeles, vastavalt õppuri emakeelele. Teisel aastal õpetati eriala aineid ning lisaks matemaatikale ja geograafiale, õpetati ka kohalikke keeli, navigatsiooni, astronoomiat, mereseadust, esmaabiandmist, laevaehitust ja inglise keelt.

Esimestel tegevusaastatel toimetati koolis seaduse ootuses, sest alles 1867. a. juunis kinnitas keiser K. Valdemarsi poolt välja töötatud merekoolide seaduse, mis võimaldas õppima võtta varanduslike ja vanuseliste piiranguteta. Tähtis oli, et koolitus käis tasuta ja õpilaste emakeeles. K. Valdemars on kirjutanud: "Ainaži merekoolil on väga suur tähtsus Läti ja kogu Venemaa jaoks, sest ilma selle koolita poleks ka merekoolide seadust". On tähelepanuväärne, et kõrge Venemaa riigiametnik K. Valdemars andis 1881. a. välja Peterburis merekoolide tarbeks välja terminite ja mõistete sõnaraamatu läti ja eesti keeles.

Kooli esimene juhataja ja navigatsiooniõpetaja oli Tallinnast pärit kogenud kaugsõidu kapten Christian Dahl (1839–1904), kes oli lõpetanud Riia merekooli ja valdas kümmekeelt, sh läti, eesti, saksa ja vene keelt. Christian Dahl juhtis kooli aastail 1864–1893 ja suundus seejärel juhtima Liepāja merekooli.

1870. a. alustas õpetajatööd Ainaži merekoolis eestlane N. Raudsepp (1848–1920), kes koostas uued õppekavad ja õpetamismetoodika. Samal aastal valmis ka uus õppehoone ja kool sai II kategooria merekooli õigused. Aastail 1864–1898 õppis Ainaži merekoolis 2261 õpilast, neist 741 said kaugsõidukapteni või tüürimehe diplomi.

Selle kooli kasvandikud panid aluse eesti ja läti meremeeste viljakale koostööle alates 1918. a. iseseisvatetes Balti riikides.

Kasutatud kirjandus:

K. Valdemars. Lietiskā un privātā sarakste. Valst vēstures arhīvs, Rīga, 1997.

Leili Utno. Ainaži merekooli ajaloost. Koguteos „Eestlased Lätis“ 2. raamat, (2008), lk 30–34. Kirjastus „Väli-Eesti“, Tallinn.